

УДК 340.15:343.31/32(477)“1917/1991”

DOI <https://doi.org/10.32782/392289>

Остапенко Т. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Міжнародної академічної школи «Одеса»*

Горяга О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДЕРЖАВНІ ЗЛОЧИНИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД

GENERAL CRIMINAL PRINCIPLES OF THE STUDY OF THE SYSTEM OF LEGISLATION ON STATE CRIMES ON UKRAINIAN LANDS IN THE POST-REVOLUTIONARY PERIOD

У даній статті розглянуто питання юридичного визначення та кримінально-правового закріплення системи державних злочинів, які вчинялися на українських землях у післяреволюційний період. Також велику увагу приділено питання відповідальності за вказані злочини. У статті з'ясовано, яку саме систему кримінальних покарань застосовували до осіб, винних у вчиненні даних злочинів.

У статті приділено увагу безпосередньо кримінально-правовій характеристиці даної категорії злочинів, а саме питанням поняття, складу злочинів тощо. Крім того, доведено, що у досліджуваній період великий вплив на формування системи державних злочинів мала політична влада, яка створювала відповідний ідеологічний вплив на правові процеси у державі.

У статті проаналізовано думки та висловлювання низки вчених юристів та істориків стосовно питань сутності та поняття даної категорії злочинів у досліджуваній період. Особливу увагу приділено процесу розмежування понять «державний злочин», «політичний злочин» та «злочин проти держави».

У статті доведено, що у досліджуваній період поняття державних злочинів зазнало певної трансформації у бік так званих «контрреволюційних злочинів», що також можливо пояснити саме особливостями політичного устрою тогочасної держави.

Крім того, проаналізовано зміст та систему окремих нормативно-правових актів, які закріплювали систему державних злочинів досліджуваного періоду, а також відповідні наукові коментарі стосовно цих документів.

Також в даній статті здійснено спробу виявити передумови виникнення даної категорії злочинів та основні способи боротьби з ними, які мали місце у досліджуваній період.

В статті зазначено, що до групи державних відносяться злочини, об'єктом яких є держава в її цілому: буття держави, як певної політичної організації, її цілість або її незалежне, спокійне і безпечне існування серед інших держав. Спрямованість всієї групи діянь (як контрреволюційних, так і проти порядку управління) безпосередньо проти держави підкреслювалася і іншими вченими, які вказують на визнання держави в цілому об'єктом всіх державних злочинів.

Ключові слова: державні злочини, політичні злочини, контрреволюційні злочини, система покарань, державна зрада.

This article examines the issue of legal definition and criminal law consolidation of the system of state crimes committed on Ukrainian lands in the post-revolutionary period. Much attention was also paid to the issue of responsibility for the specified crimes. The article clarifies which system of criminal penalties was applied to persons guilty of these crimes.

The article pays attention directly to the criminal-legal characteristics of this category of crime, namely to the issues of the concept, composition of crimes, etc. In addition, it is proven that in the period under study, the political power had a great influence on the formation of the system of state crimes, which created a corresponding ideological influence on the legal processes in the state.

The article analyzes the opinions and statements of a number of legal scholars and historians regarding the essence and concept of this category of crimes in the period under study. Special attention was paid to the process of distinguishing the concepts of "state crime", "political crime" and "crime against the state".

The article proves that during the studied period, the concept of state crimes underwent a certain transformation towards the so-called "counter-revolutionary crimes", which can also be explained precisely by the peculiarities of the political system of the state at that time.

In addition, the content and system of individual normative legal acts, which established the system of state crimes of the studied period, as well as relevant scientific comments on these documents, were analyzed.

Also, in this article, an attempt was made to reveal the prerequisites for the occurrence of this category of crimes and the main methods of combating them, which took place during the researched period.

The article states that the group of state crimes includes crimes whose object is the state as a whole: the existence of the state as a certain political organization, its integrity or its independent, peaceful and safe existence among other states. The orientation of the whole group of actions (both counter-revolutionary and against the order of government) directly against the state was emphasized by other scientists who point to the recognition of the state as a whole as the object of all state crimes.

Key words: *state crimes, political crimes, counter-revolutionary crimes, punishment system, treason.*

Післяреволюційне кримінальне законодавство традиційно надавало боротьбі зі злочинами проти держави першорядне значення, перейнявши як саме найменування діянь, так і особливості їхньої соціально-політичної характеристики.

Цікаву думку з цього питання виражав радянський дослідник В.П. Антонов-Саратовський, який стверджував: «Державні злочини народилися не з учорашнього дня і, у всякому разі, не з моменту виникнення Радянської держави. Остання у відомому розрізі сама виникла з державного злочину – революції» [1, с. 15].

Основа дореволюційного і марксистсько-ленінського погляду на зміну і розвиток правових норм полягала в змінах класових інтересів, що відбувалися з розвитком суспільства. Соціально-політичною особливістю як монархічних, так і марксистсько-ленінських правових концепцій, що стоять на сторожі державних устоїв, було забезпечення непорушності правлячих класів, які відкрито проголошували свою перевагу над іншими членами суспільства, «придушення всякого виступу проти існуючого ладу».

Відносно вживання термінів «злочини проти основ конституційного ладу і безпеки держави», «державні злочини», «злочини проти держави», «політичні злочини», необхідно відзначити, що вони використовуються як синоніми [2, с. 50]. Саме найменування цієї групи діянь служило предметом обговорення представників союзних республік з часів III Сесії ЦВК СРСР 3-го скликання.

М. Васильєв-Южин, відзначаючи, що «деякі товариші оскаржували доречність у нас самого

терміна «державні злочини»... адже держава-то, відповідно до марксистського розуміння, має відмирати», в свою чергу дотримувався саме такого найменування даних злочинів [2, с. 50].

А. Винокуров, який розділяв цю ж точку зору, докладно відстоював подібну назву діянь. «Деякі вказують, що поняттю «державна» судилося померти; тому вживати слова «державні злочини», в той час як ми не є державою в буржуазному сенсі слова, було б не зовсім зручно. Інші вказують, що вираз: «державні злочини» - порівняно туманний і заплутаний, і доцільно прямо сказати, які злочини виключаються з ведення союзних республік і перераховуються в спеціальному союзному законі. Далі вказується, що поняття «державні злочини» є занадто широким, і, таким чином, може бути звужена самостійна творчість республік. Г. І. Петровський (УРСР) вказував на Сесії ЦВК СРСР, що назва «державні злочини» є незграбною і пахне старими назвами, що ми не такі вже й великі державники, і що краще сказати «контрреволюційні злочини проти Радянської Влади або Диктатури Пролетаріату» [3, с. 567].

Однак ця поправка не викликала підтримки на Сесії ЦВК СРСР, так як абсолютно недоцільно викидати вираз «державні злочини», що має цілком певне значення, що позначає злочини проти радянської держави. Хоча пролетарська держава типу рад і не є вже державою в справжньому значенні цього слова і підлягає в майбутньому при соціалізмі і комунізмі відмиранню, однак, в даний момент, в перехідний період диктатури пролетаріату, вона існує і буде існувати, а тому злочини, спрямовані

проти цього типу держави, будуть все-таки державними».

Важливо мати на увазі, що термін «державні злочини», будучи найбільш зручним в силу стислості, все ж найменш підходить для позначення подібних діянь. «Будь-який злочин в повній мірі можна вважати державним, а точніше антидержавним. Злочини не можуть бути державними, тому що вони є антидержавними».

Слова «державне», «державна», «державний» несуть позитивне смислове навантаження і застосовуються в таких словосполученнях, як «державний прапор», «державний герб», «державний гімн», «державна єдність», «державна влада», «державна цілісність». Продовження цього ряду «державним злочином» або «державною зрадою» призводить до змішання понять, зміщення в акцентуванні негативного статусу поняття на поняття з позитивними відтінками. А.А. Ігнат'єв, який вивчав злочинців, які відбували покарання в Дубравному і Скальнинському ВТЗ за вчинення аналізованих злочинів, зазначив, що засуджені з гордістю носили звання державного злочинця (не якась там шпана кримінальна) і вимагали на цій підставі статусу політичних в'язнів, тобто засуджених не за злочин, а за незгоду з існуючим ладом. Все ж в силу стійкості і поширеності в науковій літературі терміна «державний злочин», доцільно його використання в даній роботі в якості поняття, рівнозначного «злочинам проти держави» [4, с. 119].

Аналіз юридичної літератури, що розглядає проблеми загального поняття і ознак злочинів проти основ конституційного ладу і безпеки держави, показав практично повну відсутність нових фундаментальних досліджень, присвячених даному питанню. Тому ми, вивчаючи вищезначену проблему, спиралися на положення радянської науки кримінального права, котра розглядала питання поняття і ознак таких діянь.

У зв'язку з тим, що контрреволюційні злочини, що охоплюються статтею 57 КК РСФРР 1922 року, не дозволяли розкрити їхні істотні ознаки, а критерій віднесення діянь до таких злочинів був відсутнім, вчені, аналізуючи контрреволюційні злочини, досліджували в першу чергу розмежування між цими діяннями і злочинами проти порядку управління,

основну роль відводячи об'єкту злочину. Так, С.П. Ординський відзначав, що об'єктом злочинів проти порядку управління, на відміну від контрреволюційних злочинів, є «не основа політичного і суспільного устрою держави, не центральні органи влади, а органи підлеглого управління і правильний порядок їхнього функціонування». Отже, на його думку, об'єктом контрреволюційних злочинів служили основи політичного та громадського устрою держави, а також центральні органи влади [7, с. 4].

Звужуючи трактування об'єкта аналізованих діянь, Г.І. Волков відносив до нього лише верховні органи влади, такі як ЦВК Союзу, ВЦВК, Раднарком. Також він запропонував розділяти дві групи злочинів в залежності від цілей діяння, при цьому цілями контрреволюційних посягань пропонував вважати як повалення Радянської влади в цілому, її підрив, так і надання допомоги контрреволюційній буржуазії.

У свою чергу, Е.Я. Естрін вказав, що відмінність контрреволюційних злочинів і злочинів проти порядку управління полягає ще і в тому, що вони переслідують різні цілі, що, безумовно, істотно розширило відмежувальні ознаки, які мають практичне значення.

У науці зазначалося, що до групи державних відносяться злочини, об'єктом яких є держава в її цілому: буття держави, як певної політичної організації, її цілість або її незалежне, спокійне і безпечне існування серед інших держав. Спрямованість всієї групи діянь (як контрреволюційних, так і проти порядку управління) безпосередньо проти держави підкреслювалася і іншими вченими, які вказують на визнання держави в цілому об'єктом всіх державних злочинів. Необхідно відзначити, що подібна позиція не піддавалася критичному розгляду і підносилася як аксіома.

На противагу цьому твердженню існувала позиція, згідно з якою злочини проти порядку управління не можуть належати до державних, оскільки вони не є посяганнями на державу, що знайшло своє закріплення в першій редакції КК РСФРР 1926 року.

На другій сесії ЦВК СРСР III скликання було відзначено, що поняття державних злочинів повинно бути ширше поняття контрреволюційних злочинів, включаючи також найбільш небезпечні злочини проти порядку управління.

До розуміння обсягу визначення «державні злочини» також не було однакового підходу.

У зв'язку з наявністю в розділі «Державні злочини» 2 частин з різними об'єктами посягань, А.А. Піонтковський висловлював побоювання, що це може порушити проведення чіткої систематизації, що такий підхід «не протиставляє контрреволюційні злочини, як принципово відмінні за своїм об'єктом, іншим злочинам», передбаченим в Кримінальному кодексі [8, с. 56].

З метою більш чіткого ставлення до понятійного апарату Н.В. Криленко і В.А. Антонов-Саратовський висловлювали думку про віднесення до державних злочинів лише контрреволюційних діянь. З іншого боку, М. Южин вважав, що до державних злочинів, крім контрреволюційних, слід відносити і інші злочини проти інтересів СРСР в цілому. До таких, наприклад, він зараховував підробку грошей.

А.Н. Трайнін вказував, що суперечки про обсяг таких злочинів мали практичне значення, оскільки від цього залежало розмежування компетенції центру і республік в галузі кримінального законодавства.

Після прийняття Конституції СРСР 1936 року, яка законодавчо затвердила соціалістичні основи суспільної і державної організації в нашій країні, з'явилися нові пропозиції щодо розширення обсягу державних злочинів, які повинні були включати контрреволюційні злочини, злочини проти соціалістичної власності, особливо небезпечні злочини проти соціалістичного правопорядку і посягання на радянську виборчу систему.

А.А. Піонтковський, характеризуючи контрреволюційні злочини, відзначав, що вони являють собою «контрреволюційний опір диктатурі робітничого класу з боку ворогів народу, залишків розбитих експлуататорських класів, шпигунів, вбивць, шкідників і диверсантів ... Боротьба з ними означає захист соціалістичної батьківщини і від зовнішніх ворогів» [8, с. 56].

Вважаючи, що діяння, «які посягають на соціалістичну власність як основу соціалістичного ладу, є злочинами державними», він пропонував об'єднати поняття «державні злочини», контрреволюційні злочини, злочини проти соціалістичної власності і особливо небезпечні злочини проти порядку управління, що також вело до розширення поняття державних злочинів.

Окремі автори вважали необґрунтованим включення злочинів проти власності в число державних злочинів, оскільки наявність контрреволюційної мети давала можливість залучити винного до кримінальної відповідальності за вчинення шкідництва або диверсії.

Поряд з цим були відзначені спроби відмови від самого поняття «державні злочини», замінити яке повинні були «посягання на політичну і економічну основу держави» з включенням в число цих діянь тільки контрреволюційних злочинів, передбачених Положенням 1927 року. Продовжуючи цю тенденцію, висловлювалися ідеї про найменування першого розділу Особливої частини КК 1926 року «Злочини проти основ суспільного і державного устрою СРСР» з включенням в неї розділів: «Злочини державні або контрреволюційні», «Злочини проти соціалістичної власності» та «Злочини проти соціалістичної системи господарства». Можна відзначити, що в даному випадку державні злочини виявлялися більш вузьким поняттям, ніж назва самої глави.

Успішне завершення Всесоюзним інститутом юридичних наук роботи над проектом Кримінального кодексу СРСР, призвело б до появи розділу першого Особливої частини «Державні злочини», що складається з 108 статей, розміщених в трьох розділах: «Контрреволюційні злочини», «Розкрадання соціалістичної власності» та «Злочини проти державного управління». Більш широкого трактування поняття державних злочинів нам виявити не вдалося.

Заперечуючи проти даного тлумачення змісту державних злочинів, М.Д. Шаргородський пропонував вважати державними злочинами лише ті, які іменувалися контрреволюційними. Аналогічного погляду дотримувався і В.М. Чхиквадзе, називаючи державні злочини «злочинами проти державної безпеки СРСР».

Вважаючи, що державними злочинами є кримінально-карані контрреволюційні та інші державні діяння, Б.С. Маньковський підтримував системоутворюючий характер саме «державних злочинів», що містять в собі дві вищезгадані групи.

Таким чином, можна зробити висновок про переважання тенденції до збереження поняття «державних злочинів» в системі кримінального права з широкою палітрою думок з приводу

його обсягу. Нам видається, що правильним і послідовним буде судження про найменування такими злочинів, найбільш небезпечних для державної влади.

Відсутність юридично закріпленого визначення особливо небезпечного державного злочину, зміни і доповнення, що вносяться до законодавства, що регулює кримінально-правову боротьбу зі злочинами проти держави, зумовили бажання сформулювати таке поняття з метою вираження основних ознак предмета дослідження, що визначають собою всі інші ознаки.

Думки з питання про загальне поняття особливо небезпечних державних злочинів, а також систематизації таких злочинів не були єдиними. Мабуть, найбільше сприяли судженням про таке явище висловлювання: «Саме найменування цих злочинів державними говорить про те, що вони спрямовані безпосередньо проти інтересів Радянської соціалістичної держави, диктатури робітничого класу, радянського суспільного і державного ладу, Радянської влади, зовнішньої безпеки СРСР, найважливіших завоювань трудящих, а також громадської безпеки та інших найважливіших загальнодержавних інтересів».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонов-Саратовский В.П. К вопросу о государственных преступлениях. *Вести. Верхов. Суда СССР*, 1925. № 1. С. 15.
2. Васильев-Южин М. Общесоюзное Положение о государственных преступлениях. *Советское строительство*, 1927. № 2-3. С. 50.
3. Винокуров А. Изменение Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Положение о государственных преступлениях. *Рабочий суд*, 1927. № 7. С. 567-569.
4. Маньковский Б.С. Основные принципы и некоторые вопросы кодификации советского уголовного законодательства. *Учен. зап. Ростовский-на-Дону государственный университет*. Ростов-на-Дону, 1957. Вып. 4. С. 119-140.
5. Миренский Б.А. Теоретические основы совершенствования советского уголовного законодательства / Отв. ред. Г.А. Ахмедов; Предисл. Н.А. Стручкова. Т.: Изд-во «Узбекистан», 1983. С. 104.
6. Немытина М.В., Никифорова Т.Н. Дела о государственных преступлениях в Саратовской судебной палате (1871-1881 гг.). *Советское государство и право*, 1992. № 3. С. 130.
7. Ордынский С.П. Преступления против порядка управления. Практический комментарий. М.: Право и жизнь, 1924. С. 4.
8. Пионтковский А.А. Система особенной части уголовного права. *Советское право*, 1926. № 2. С. 56.
9. Познышев С.В. Очерк основных начал науки уголовного права. Особенная часть. М., 1923. С. 220.